

ՀԱՅԵՐԸ ՔՈՒՐԻ ՔԱՍՏՐՈՆԻՆ ՄԷՋ

Պ. Աստուծոյ Թայասո, բարիգեան ծանօթ երկր-տասարդ թատերգակը, ընդարձակ յօդուած մը հրատարակած է *Revue Encyclopedique* ղեկըմեմեր Սի թուռն մէջ՝ «Ժամանակակից թուրք թատրոնին» վրայ: Պ. Թայասո Պոլսեցի Յոյն մընէ, այժմ ֆրանսական ազգայն-թուրք թատրոնի մը Բարիք հաստատուած է: 5-6 տարի առաջ, իր *L'Art moderne* թատր-րերգութիւնը, «Թէաթր լիպո» իմէջ, շատ սիրուն յայտնութիւն մը գտաւ: Պ. Թայասո, որ իր այս ուսումնասիրութեան մէջ ցոյց կուտայ մանրա-կրկին ծանօթութիւն իր ներթիւն, պարզած է թուրք թատրոնին բովանդակ բնաշարութիւնը՝ վաղեմի «քարակէջքին» երկարատեւ ու իսկականապէս թուրք յորհանէ մինչեւ նոր ժամանակներու: «մէյտան» օյուհուան, զարմալ զուտ թրքական, ու մինչեւ վերջապէս եւրո-պեա թատրերգութիւնը եւ գլոսասնասարը, զոր թուրքերը ունեցան այս դարուս երկրորդ կէտին սկսեալ, Պ. Թայասո, որ բաւական ժտելի ճանցած է Հայերը (իր բոլոր Հայու մը հետ ամուսնացած է, եւ ինքն իսկ մտերմական յա-րաբերութիւններ ունեցած է, Պոլիս գտնուած միջոցին, հայ թատերական ու լրագրական շրջանակներուն հետ), մասնաւոր համակրու-թեամբ մը ի վեր կը հանէ այն էական դերը զոր իյա տարրը խաղացած է եւրոպական թուրքական թատրոնին ստեղծման ու կատարելա-գործման մէջ:

«Երբոր Բերայի մէջ իմացան թէ թրքերն լիզուով թատերգութիւններ կը ներկայա-ցուին պաշտօն, Ժողովուրդը մեծ ուրա-խութիւն մը զգաց»՝ Միջին եւ այն ատեն մտերմորէն շանցուցած մէկ հաճոյքին աղբիւրը նշմարեցին ատոր մէջ: Ամենէն առաջ՝ Հայերը, այն հոտաւութեամբ եւ ուշիւտութեամբ որ իրենց յատկանիւնն են, դաղիաբար յղացան ընտանեկան շրջաններուն մէջ տարածել այդ գրասանքը որուն օրինակը այնքան բարձր տեղէ մը կը տուէր: Այդ գործը իրենց համար շատ զիւրիկ եղաւ որովհետեւ ամենքն ալ, Արեւելքի մէջ, առանց բացառութեան, թրքե-րէն կը խօսէին եւ կը գրէին՝ թուրքերու չափ բաւական իրենց տունը հրաւիրեցին կայսե-րական նուագախմբին եւ Հասանէին աշակերտ-ները՝ երկտասարկ մասմետականները շուտով մտերմացան իրենց ամփոթգրիններուն հետ, եւ վճառար գործի սկսան: Ոչ միայն աղգա-լին թատրոն մը հիմնելու պատիւն էր որ կ'արձարծէր իրենց եռանդը, այլ եւ շատ հզօր հրապոյր մը կը գեղեցկացնէր այդ արու-նասագիտական յարաբերութիւնները, այն է հայ ընտանիքներու մէջ մուտքը, ուր իրենց ներկայացուցած թատերախաղերուն իբրեւ-

խաղակից կ'ունենային, կ'նոյ դերերու համար, ոչ թէ՛ ինչպէս սկիզբները, անսօրուս ընկեր-ներ որոնք Եւայի աղիքները կը կապկէին, այլ այդ հիւրընկալ տուններուն տիկիներն ու օրիորդները՝ շքեղ արարածներ, անփայլ մոխ-րով, սեւ ու թաւշնի մեծ ալուրներով, կիւ-սաքաց նոսն նմանող կարմիր շրթուներով ու

Պ. Թայասո ուրիշ ըսած է զուտ հայկական թատրոնի վրայ որ միւսեւոյն ատեն, եւ նոյն իսկ թուրք թատրոնէն առաջ, հիմնուեցաւ. եւ փափաքել է որ ամբողջ ուրոյն ուսումնասի-րութիւնն մը նուիրէր այդ նիւթին, որուն ոչ անուղեակ է եւ ոչ ալ անտարբեր: Յօդուա-ծին շարունակութեան մէջ, կը տեսնենք որ Հայը այդ «ընտանեկան» ձեւէն թրքական թատրոնը հանրային հաստատութեան ձեւին կը տարածէ: Կետիկ-Փաշայի թատրոնին մէջ Յակոբ Վարդգէսէն է որ կը կազմակերպէ թրքերէն թատերական ներկայացումները: Նախկին ողմանծի մը, բայց նշանաւոր խե-լացութեամբ մը եւ բեմական հրաշալի հաս-կացողութեամբ մը օժտուած, Յակոբ Վար-գով, Կետիկ-Փաշայի թատրոնին տնօրէնը, խանդավառօրէն կը սիրէր թատրոնը, եւ մի-անգամայն եղաւ տնօրէն, տեսարանայարդար եւ խմբին գլխաւոր դերասանը, Հայերէ ընտ-րեց իր բոլոր դերասաններն ու դերասանուհի-ները: Այսպէս, Հայերն են որ ժամանակակից թուրք թատրոնին ծնունդին մէջ գլխաւոր դերը կատարեցին:»

Պ. Թայասոյի յօդուածին ամենէն ուշագրաւ մասը այն հատուածն է ուր կը խօսի թուրք գլոսասնասիրակի վրայ, որուն տեղեղովը եւ գրեթէ միակ ինքնատիպ ներկայացուցիչը եղած է Տիգրան Զուխանդեանը, կը թորգմա-նենք այստեղ ամբողջութեամբ այդ հատուածը, եւ գիտել կուտանք թէ խեղճ մեծարուեստագե-տին մահուանը առիթով մեր հայ մամուլի հե-րատարածած տարիակ գովեստներուն մէջ ոչինչ երեւցաւ այնչափ նըսամօրէն գնահատական որչափ այս համակիր ըմբռնողութեան էջը:

«... Ամեն Միտհատէն շատ առաջ որ «Չէյպէքլեր», «Չենկի» եւ «Չիպա» գլոսասնա-սիրակներն նուագաղութիւնը յօրինեց, երաժշ-տութիւնը իր մուտքը գործած էր արդէն օս-մանեան հողին վրայ, բնականաբար՝ արեւել-եան երաժշտութիւնը, որ այնքան տարբեր է եւրոպականէն:»

«Այստեղ, ամբողջ փառքը Հայու մը կը պատ-կանի, Տիգրան Զուխանդեանին:»

«Կ. Պոլիս մարտ 1840ին, Տիգրան Զուխա-նեան իր երաժշտական տաղերն ուսումնասի-րութիւնները կատարեց Տափկատանի մէջ, Յետոյ գնաց իր ուսումը շարունակել Խոյսիոյ մէջ, Միւլիան Գիւսեմովաթուարը, իր առաջին գործը եղաւ «Արչակ Բ»՝ օրեւս յորս արա-բուածով, որ նաւումը թատրոնին մէջ խաղա-ցուեցաւ երեւելի արուեստագետներով: Այս սկզբնաւորութեան շատ փայլուն յայտնուածը

(*) Ուրթան մեծիւն է որ առաջին անգամ Փաշային Եւրոպական խաղերու թրքերէն թարգմանութիւնը ներկայացնել տուած է: Տայ գերատեսները

գինքը քաջալերեց իր կեանքը նուիրել այդ ասպարէզին որ ա՛յնքան ասերախտ է եւ քիչ չահաքեր մանաւանդ Արեւելքի երկիրներու մէջ ։

«Բազմաթիւ հատուածներ իր երկրորդ գործէն , «Ուլիթիայ»էն , վիեննայէ եւ Նաբոլի միծ նուագահանդէսներու մէջ զարմեցեցան եւ հայ երգահանին անունը չէտուով տարածեցին ։ «Յետոյ յայտարարար տուաւ «Արիֆ» , «Էօս-սէ-Բենհա» , «Լիպուկիսի Հորտի ազա» , երեք օրեւթիներ որոնք ամէն սեղ ներկայացուեցան , մասնաւորապէս Դանիել եւ Աթէնը , եւ յառաջ բերին , - մասնաւոր «Արիֆ»ը , —ընդհանուր սքանչացում մը ։

«Արիֆ»ի լիպուկիսի , զոր գրած էր Պ. Ալ-պորթիօ , Պուալտիէօ «Դիւրին նոր բշխանը» խաղին թրջական մէկ յարմարաւորումն է ։ Տաճկերէն օրեւթիին մէջ Ֆոռնիենը կը կոչուի «Արիֆ» , եւ Պապէն «Հանձի Բիտի» ։

«Արիֆ»ի երաժշտութիւնը հրաշալիքու մըն է , իր անասկին մէջ անզուգական ։ Հասարակութենէն միշտ վերանայուած շատ մը հատուածներուն մէջ կան մասնաւորապէս , առաջին արարուածին «Թենէ Թենեն» երկաւորը (Թրա լա լա լա) , եւ վերջաւորական պարերը , «Անֆա կելուիկը» (բարով եկեալ) , երրորդ արարուածին վերջաւորական երկաւորը , «Արիֆ, արթըք ուզալթիմա» (Արիֆ , ա՛լ մի երկնցներ) , որ այդ նուագերգութեան «քուռ» կը նկատուի , եւ միշտ կրկնել , նոյն իսկ երեքնիկ տրուած է հասարակութեան կողմէ ։

«Իր վերջին դիւթիսիսազ-օրեալ» «Չեմիլէ» , որ նախ 1891ին Գոնքորտիայէ ձմեռնային թատրոնին մէջ ներկայացուեցաւ օրերոց Պինաթին ֆրանսական խմբին կողմէ ։ 1893ին վերստին խաղացուեցաւ Պ. Ֆրանսինի խաղական խմբին ձեռքով տեղեկներու եւ զգեստներու միծ պերճուածութեամբ որ՛նուով-թէլաթն-Ֆրանսէին բեմին վրայ ։ Այդ վերերեւման առիթով Չուխանեան լարեփոխեց իր գործը , խառնկուծիւններուն սեղ բարձր ոճով երգեցիկ արտասանմանը դրաւ ։ Յաջողութիւնը անազին եղաւ ։

«Օսմանեան երաժշտներուն մէջէն» ինքը միջին արեւելեան երաժշտութիւնը մտոց այնպիսի ձեւէ մը մէջ որ անոր եւրոպական օտնախառնիկ վերածումը կարելի կը դարձնէ , եւ , իր գաղափարներուն ինքնատուր-պութեամբ , իր ոճին թարմութեամբ , իր նորաթախմբութեամբ գունագեղութեամբ ուր կարծես Արեւելքի արեւուն մէկ ճաճանչումը կը փայլէ , իր արուեստը հասկանալի դարձուց օտար հասարակութեան եւ արժանի հանդիսացաւ այն ուժով համակրուծիւններուն որոնք ամէն կողմէ իրեն կ'արտայայտուէին , Դաշնագիտութեան (harmonie) եւ ֆոնո- բաւանի մէջ ունեցած հմտութիւնը ամուր հիմն մը կուտայ իր յօրինած կտորներուն , եւ այն հըրպայցըր , որով իր ամենէն չնչին ֆրագներն իսկ տողորուած են , ստով աւելն ներսու կը դառնայ ։ »

Գ Ե Դ Է

(ՊոլիՇպիւն)

Ողջո՛յն քեզ , ո՛վ գիւղ , խաղաղ սպաստան Գործի , հանգըստի ողևորութեան ,
Ուր քաղցր մոռացման եւ բախտի դըրկում Օրերիս հոսանքն իմ մինակ կեանքում
Անցնում , ահաում է ա՛յնպէս լուռ , անտես .
Մայրենի՛ անկիւն , ողջունում եմ քեզ ,
Ես քո՛նն եմ ։ Ե՛ւ ձոխ խնջոյք , խրքախճանք
Ե՛ւ քրքաների պալատները զեղի ,
Ե՛ւ մոլորթիւններ , խաղեր ու զրօսանք —
Ողջը մոռացայ . . . Այժմ՛ նոցա տեղ՝
Նոր կեանք եմ , ո՛վ գիւղ , քո մէջ ի սշելում ,
Բնակ դաշտերում , Բնաւ տառններում ,
Անձնատուր եղած պարագ ժամերին —
Իւր խոկումներն այդ ընկերներին ։
Գո՛նն եմ , Սիրում եմ այս այգին ստուերում .
Նորա զովանին , ծաղկի անուշ հոտ ,
Այս մարգագետինն հոտով , զէգաշար ,
Ուր աղմկում են առուակներ պաշտառ
Խաղուն կարկաչով թրփերի տակին ։

Այստեղ իմ արջերն

Ուր եւ նայում եմ , հանդէս են զալիս
Շարժուն պատկերներ : Տեսնում եմ ահա
Երկու կապտափայլ , հարթ լըծի վերայ
Մի բան է յանկարծ սիւլտակին տալիս —
Այդ դո՛ւ ես , ձրկնո՛ր , քո առաջատով ,
Լըծերից այն կողմ ահա եւ չարքով

Կանանչ բլրակներ ,

Բազմաշերտ արտեր ,

Դէս ու դէն սրբոտած խրճիթներ հեռում ,
Թափառող հօտեր խոնաւ ամբիւրում ,
Մարաղներ ծըխտո , շղաղաց թիւաւոր . . .
Այո , ամէն ինչ այստեղ , չորս բոլոր
Տեսնում եմ ինչպէս կըրում է վերան
Հեաեր վատակի , լիստատութեան ,
Եւ այստեղ հեռու ունայն կապանքից ,
Ես ուսանում եմ — զրոնեղ , ճաշակել
Ճըմարտութեան մէջ կեանք երջանկայից ,
Եւ ուսանում եմ — պաշտել օրէնքի
Անայտութիւնն անկապանք հողով
Ականջ չըզընել անկրթ ամբոխի
Բողոք-տըրտուելին , եւ կարեւսանքով
Լրեւծ մտխած , երկչու աղերսանք ,
Աղբիւրն տալով միշտ ջիւր արձագանք .
Ես ուսանում եմ — այստեղ աննախանձ
Նայել յիմարի կամ չարագործի